

Potomci J. V. Valvasorja v Gradcu in Mariboru ter njihov odnos do slovenstva

Boris Golec*

1.01 Izvirni znanstveni članek
UDK 929.52Valvasor(436.4+497.4Maribor)

Boris Golec: Potomci J. V. Valvasorja v Gradcu in Mariboru ter njihov odnos do slovenstva. Časopis za zgodovino in narodopisje, Maribor 85=50(2014), 3, str. 5–21

Pred nedavnim odkrito potomstvo kranjskega polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) se je sredi 19. stoletja skoraj v celoti preselilo iz slovenske Štajerske v Gradec, kjer večji del razvejenega polihistorjevega potomstva živi še danes. Neprimerno manj so bili Valvasorjevi potomci povezani z Mariborom, kjer je živel njegov zadnji potomec na Slovenskem, mariborski Nemec, umorjen leta 1941. Prispevek prikazuje njihov odnos do slovenstva v najširšem pomenu besede (odnos do jezika, kulture, dežele, slovenskega prostora), ki so ga na eni strani močno zaznamovale vsakokratne družbene in politične razmere ter na drugi posameznikova osebnost in družbeni položaj.

Ključne besede: Valvasor, Gradec, Maribor, slovenstvo, Sterger, Weis-Ostborn, Rokitsansky, Gadolla, Brandstetter, Karl Mayer

1.01 Original Scientific Article
UDC 929.52Valvasor(436.4+497.4Maribor)

Boris Golec: Janez Vajkard Valvasor's Descendants in Graz and Maribor and their Attitude towards the Slovenehood. Review for History and Ethnography, Maribor 85=50(2014), 3, pp. 5–21

Almost all of the recently discovered descendants of Janez Vajkard Valvasor (1641–1693), a polyhistor from Kranj, moved from the Slovene Styria to Graz (Austria) in

* Dr. Boris Golec, izr. prof., znanstveni svetnik, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Novi trg 2, SI – 1000 Ljubljana, bgolec@zrc-sazu.si

the middle of the 19th century. The majority of the polyhistor's descendants still live in Graz today. Valvasor's descendants are incomparably less connected with Maribor, where his last descendant in Slovenia, who was a Maribor German and was murdered in 1941, used to live. The treatise presents their attitude towards the Slovenhood in the broadest sense of the word (their attitude towards the language, culture, country, the Slovene space), which was highly determined by every social and political situation on the one hand and by the individual's personality and social position on the other.

Key words: Valvasor, Graz, Maribor, Slovenhood, Sterger, Weis-Ostborn, Rokitsansky, Gadolla, Brandstetter, Karl Mayer

Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor (1641, Ljubljana – 1693, Krško) je bil le malo povezan s Štajersko in še manj z njeno prestolnico Gradcem ter z Mariborom, poznejšim središčem slovenske Štajerske. Iz slovenskega dela dežele sta sicer izviralii obe njegovi stari materi, ki ju ni poznal,¹ sam pa se je na Štajerskem najbrž mudil še najdlje leta 1683, ko je med Dunajsko vojno kot poveljnik kranjskih pešcev ubranil mesto Fürstenfeld, poslal iz Wildona eno svojih redkih ohranjenih pisem in se zapletel v spor s štajerskimi deželnimi stanovii. Omenjeni prepir je sploh edini dokumentirani Valvasorjev stik z Gradcem,² ki je od srede 19. stoletja do današnjih dni nasprotno izjemno močno povezan z njegovimi potomci. Danes jih na treh celinah živi več kot sto, več kakor kadar koli prej, od tega večina prav v štajerski prestolnici in njeni okolici.³ Drugače kakor Gradec je postal Maribor dom ene same družine, nastale v Gradcu in priseljene v začetku 20. stoletja. Njen zadnji član, tragična osebnost, je bil hkrati zadnji potomec Janeza Vajkarda Valvasorja, ki je živel na slovenskih tleh.

V Gradec so se s slovenske Štajerske med letoma 1835 in 1862 preselili skoraj vsi tedaj maloštevilni potomci kranjskega polihistorja in tu so na sorodstveno zvezo z njim tudi pozabili. Pri nekaterih se je sicer ohranjalo družinsko izročilo o izvoru s slovenskega prostora, ki pa ni segalo posebej daleč v preteklost. Hišni rodoslovci v obeh graških vejah Valvasorjevega potomstva so v prvih desetletjih 20. stoletja naleteli na kranjskega polihistorja kot svojega prednika, a so ga le v eni veji prepoznali kot pomembno osebnost, pri čemer je zavest o sorodstvu z Valvasorjem ostajala omejena na izjemno ozek družinski krog. Tako je ostalo do pred nekaj leti, ko so ga

¹ Golec, Valvasorjev izvor (1. del), str. 14–17; isti, Valvasorjev izvor (2. del), str. 242–244.

² Radics, *Johann Weikhard*, str. 185–193; Reisp, *Kranjski polihistor*, str. 164–167.

³ Celotno Valvasorjevo potomstvo je obravnavano v: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo, 1.–3. del.

spoznali vsi, potem ko jih je med letoma 2007 in 2010 drugega za drugim odkrila sistematična raziskava o Valvasorjevem potomstvu.⁴

V takšnih okoliščinah je torej treba videti in razumeti odnos polihistorjevega graškega potomstva do slovenstva. Tega so veliko bolj kakor zavest o lastnem izvoru pogojevali drugi dejavniki. Slovenstvo, o katerem bo tekla beseda, je mišljeno v najširšem pomenu besede, kot odnos do jezika, kulture, dežele, slovenskega prostora, šele na zadnjem mestu v smislu narodne zavesti, ki se je pri Slovencih začela oblikovati ravno v času, ko so si skoraj vsi Valvasorjevi potomci izbrali za svoj novi dom Gradec. Do konca habsburške monarhije je večina potomcev še vedno imela plemiški naslov, bodisi kontinuirano od zgodnjega novega veka bodisi pridobljen na novo (t. i. uradniško plemstvo), pripadali pa so različnim družbenim slojem od obubožanih nekdanjih zemljiških gospodov prek vzpenjajočega se industrijskega meščanstva do izobražencev, uradnikov in častnikov. V 20. stoletju najdemo tudi nekaj takšnih, ki so se utopili med »navadnimi ljudmi« in celo pozabili na sicer še nedavne plemiške korenine. Gledano v celoti so bili Valvasorjevi daljni pravnuki do srede 20. stoletja trdno zasidrani v višjem in srednjem sloju Gradčanov ter ponosni na svoje plemiško poreklo. Prikaz njihovega odnosa do Slovencev in slovenstva bi tako lahko pogojno imenovali odnos graške družbene elite in »modrokrvnega« srednjega sloja. Kot bomo videli, se je namreč pri posameznikih skladno s časom, osebnostjo in družbenim položajem izoblikovala široka paleta osebnih razmerij s slovenstvom v najširšem pomenu besede. Postavlja se hipotetično vprašanje, kaj je bilo za potomce bolj značilno: biti v svojem času del večine ali drugačen od nje? Le težka bi pri njih govorili o kakšni zavezi slovenstvu ali pričakovali naklonjenost do Slovencev, a zadnje vendarle ni manjkalo.

Preden se posvetimo osrednjemu predmetu obravnave, si na kratko oglejmo Valvasorjevo potomstvo. Od polihistorjevih šestih odrastlih otrok je imela vnuke in nadaljnje potomce samo najmlajša hči, šele pred nekaj leti ponovno odkrita Regina Konstancija, poročena pl. Dienersperg (ok. 1690–1755), ki je vse življenje živela na Dolenjskem. Z njenima dvema hčerkama se je potomstvo razdelilo na kranjsko vejo – ta je izumrla leta 1823 z zadnjim grofom Paradeiserjem – in štajersko vejo. Od kar desetih sinov Valvasorjeve štajerske vnukinje, rojenih v dvorcu Ponikva severovzhodno od Celja, je imel potomce en sam – Avguštin baron Dienersperg (1742–1814),

⁴ O Valvasorjevi navzočnosti v spominu in zavesti njegovih potomcev: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 83–98.

v mladosti graški študent, ki je postal lastnik gospostva in zdravilišča Dobrna pri Celju. Od tega Valvasorjevega pravnuka, družinskega absolutista, kot ga v intimnih spominih opisuje sin Franc Ksaver (1773–1846), so izšli vsi današnji potomci kranjskega polihistorja, danes 8. do 13. generacija. Trije Avguštinovi otroci, rojeni v sedemdesetih letih 18. stoletja, so zasnovali vsak svojo rodbinsko vejo: sin Franc Ksaver vejo baronov Dienerspergov, hčerki Barbara in Terezija, poročeni s poplemenitenima meščanoma in zemljiškima gospodoma, pa veji vitezov Gadolla in vitezov Resingen. Skoraj vsi pripadniki navedenih treh rodbinskih vej so se sredi 19. stoletja znašli v Gradcu, kjer je Dienerspergova veja tudi ugasnila, drugi dve pa še obstajata, danes obe približno enako številčni.⁵

vnukinja Antonija Jožefa Katarina pl. Dienersperg (1712, Volavče pri Šentjerneju–1769, Ponikva)		
pravnik Franc Ksaver Avguštin pl. Dienersperg od 1766 baron (1742, Ponikva–1814, Zg. Lanovž pri Celju)		
prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773, Dobrna–1846, Gradec)	prapravnukinja Barbara por. pl. Gadolla (1772, Dobrna–1841, Blagovna)	prapravnukinja Terezija por. pl. Resingen (1776, Dobrna–1849, Gradec)
baroni DIENERSPERG izumrli 1936 v Gradcu	vitezi GADOLLA 1. 1. 2011 živelo 54 potomcev	vitezi RESINGEN 1. 1. 2011 živelo 53 potomcev

Shematizirani rodovnik štajerske veje Valvasorjevega potomstva

Pred drugo četrtino 19. stoletja ne poznamo nobenih osebnih pričevanj Valvasorjevih potomcev in pred tem časom predmet naše obravnave niti ni posebej aktualen. Ni dvoma, da so vsi, ki so se rodili na Kranjskem in slovenskem Štajerskem in so tam preživeli vsaj otroštvo, obvladali slovensko, pač v govorni obliki enega od narečij.

⁵ Gl. op. 3. – O odnosih v širši družini Avguština barona Dienersperga gl. komentirano objavo spominov njegovega sina Franca Ksaverja in vnuka Antona Aleks(andr)a: Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«.

Z Gradcem so bili potomci zelo dolgo precej manj povezani. Od Valvasorjevega najmlajšega sina dalje so posamezniki študirali pri graških jezuitih oziroma pozneje na liceju,⁶ šele konec 18. in v prvi tretjini 19. stoletja so trije baroni Dienerspergi sklenili v deželni prestolnici svoje uradniške kariere, vsi brez družine.⁷ Gradec je postal za Valvasorjev rod privlačen za naselitev šele v predmarčni dobi. Poleg drugih razlogov je vse tri rodbinske veje privedla v glavno mesto dežele gmotna stiska. Zemljiško posest z gradovi, dvorci in zdraviliščem Dobrna so razprodali v dobrem desetletju po zemljiški odvezi.

Glede njihovega odnosa do slovenstva, poznamo tega najslabše pri prvi, leta 1936 izumrli veji baronov Dienerspergov, ki je bila tudi najmanj povezana z Gradcem. Kar nekaj njenih članov se je ponovno preselilo na slovensko Štajersko, nekateri nemara iz domotožja, drugi iz materialne stiske ali iz obeh razlogov.⁸ Neuspešni častnik, umetniško nadarjeni Anton Aleks baron Dienersperg, ki je nadaljeval očetove spomine, je nazadnje živel pri hčerki v Slovenskih goricah. Umrli je leta 1889 v Ormožu v stavbi slovenske Posojilnice pri pastorki, ki se je v Gradcu omožila z dr. Ivanom Geršakom, poznejšim stebrom ormoškega slovenstva.⁹

Člani druge rodbinske veje, vitezov Resingen, so prišli v Gradec v poznih tridesetih in zgodnjih štiridesetih letih 19. stoletja, deloma že brez

⁶ O Valvasorjevih potomcih, graških študentih gl. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 358; (2. del), str. 299, 300, 311, 314; isti, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 29–30.

⁷ Zelo skromna je bila kariera Valvasorjevega pravnuka Maksimilijana barona Dienersperga (1751/55–1830). Znašel se je v kadetnici, moral zapustiti vojaško službo, poročil se je z neplemkinjo in ostal brez otrok, prišel pa le do službe mitninskega nadzornika na cestni mitnici (Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 304). Njegov brat Janez Nepomuk (ok. 1747–1810) je bil skoraj dvanajst let okrožni glavar v Celju (1797–1808) in nazadnje kratek čas do smrti gubernijski svetnik v Gradcu (prav tam, str. 303). Njun nečak Janez Nepomuk ml. (1781–1836) je po službovanju pri celjskem okrožnem uradu postal leta 1821 tajnik štajerskih deželnih stanov, leta 1835, slabo leto pred smrtjo, pa stanovski glavni prejemnik; moral je biti svojevrsten človek in Gradčani so mu nadelni neki šaljiv vzdevek (prav tam, str. 311–312; isti, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 27). – Pred drugo četrtino 19. stoletja je od Valvasorjevih potomcev poleg Maksimilijana barona Dienersperga najdlje prebival v Gradcu frančiškan Kajetan grof Paradeiser z redovnim imenom Salezij (1751–1812), predzadnji iz kranjske veje Valvasorjevega potomstva. Tako kot njegovemu bratu dvojčku Lovrencu Regulatu (1751–1823), zadnjemu iz te veje in umrlemu v Ljubljani, se mu je omračil um. Njegovo žalostno življenje se je izteklo v bolnišnici usmiljenih bratov v Gradcu. Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (1. del), str. 379.

⁸ O Dienerspergovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 313–338.

⁹ Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 45–59; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 323–325.

plemiških naslovov. Nekateri so se pozneje prav tako začasno ali za vselej vrnili na slovensko Štajersko, kjer je vseskozi ostal brat in stric, zadnji vitez Resingen, Johann Ritter von Resingen (1812–1885).¹⁰ Z Gradcem ga je poleg nedokončanega študija za kratek čas povezala politika. Leta 1862 se je namreč dal v celjskem kmečkem okraju izvoliti za deželnega poslanca, a je že naslednje leto s funkcije odstopil. V nekrologu v celjskem časniku *Deutsche Wacht* (1885) je označen kot priljubljen in simpatičen človek, ki je ob vsaki priložnosti izražal svoje »nemško-napredno prepričanje«, izvolitev za poslanca pa naj bi bila dokaz, da so ga spoštovali tudi »naši današnji nacionalni nasprotniki«, torej Slovenci.¹¹

Celotna danes živeča Resingenova veja Valvasorjevega potomstva izvira iz njegove pranečakinje Terezije Pauer (1826–1869), ki je prišla z materjo in brati v Gradec leta 1841 kot petnajstletnica in se tu naslednje leto omožila z dr. Francem Stergerjem (Strgarjem) (1807–1888), odvetnikom, doma iz okolice Ljubljane. Imela sta štiri hčerke, od katerih sta v Gradcu ostali dve, Gabrijela in Angela.¹² Prav ti dve sta leta 1865 še kot neporočeni nastopili kot pevki v kranjskem deželnem gledališču v Ljubljani, nato pa isti večer razveseljevali ljubljanske narodnjake s petjem v tamkajšnji slovenski čitalnici. Časopisno poročilo o obeh nastopih se povsem ujema z besedami, ki jih je 123 let pozneje, leta 1988, pri častitljivih 95-ih zapisal Angelin vnuk, graški sodnik in domoznanec dr. Bruno Brandstetter. Angela, omožena von Weis-Ostborn (1844–1921), je svojemu vnuku pogosto pripovedovala, kako je »kot mlado dekle na nekem javnem koncertu v Ljubljani pela slovenske pesmi nekega zdravnika dr. Ipavca, in sicer v času, ko je slovensko govorila samo služinčad«.¹³ Oče dr. Franc Sterger je torej vsaj med ljubljanskimi rojaki veljal za Slovenca in več kot verjetno je, da je njegova družina osebno poznala v Gradcu živečega slovenskega zdravnika in skladatelja dr. Benjamina Ipavca. Koliko se je Sterger sicer angažiral za slovensko idejo, ostaja odprto. Ne gre dvomiti, da je v njegovem graškem domu prevladovala nemščina, a sta zakonca Sterger nemara poskrbela za ustrezen jezikovni pouk svojih štirih hčerk. Poleg tega sta z ženo pri Borlu na slovenskem Štajerskem kupila gosposko podeželsko hišo. Ta počitniška rezidenca je za družino postala kraj nesrečnega spomina, saj si je mati Terezija, Valva-

¹⁰ O Resingenovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 338–373.

¹¹ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 344–348.

¹² O družini Pauer–Sterger: Golec, Poti in stranpoti; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 353–362.

¹³ Golec, Glasbena ustvarjalnost, str. 44–46.

sorjeva potomka, leta 1869 prav tu izbrala prostovoljno smrt. Prodaja hiše kmalu zatem je za Stergerjeve bržkone pomenila popolno pretrganje stikov z materino rodno deželo.¹⁴

Slika 1: Terezija Pauer, poročena Sterger (1826, grad Velenje–1869, Sv. Ana pri Borlu) (last: prof. dr. Philipp Gittler, Linz).

Obe v Gradcu omoženi hčerki sta si za soproga našli člana plemenitenih družin. Družina najstarejše, Gabrijele, poročene baronice Rokitansky (1843–1914), se je pozneje postopoma odselila in se vse do danes zapisala znanosti. Gabrijelin edinec Karl Rokitansky (1876–1967), ki je v Gradcu preživel večji del življenja, je šel sicer po drugačni poti. Naredil je sodniško kariero in posegal tudi po političnih funkcijah. Kot deželni poslanec iz Krščansko-socialne stranke in tretji predsednik koroškega deželnega zbora se je v dvajsetih letih 20. stoletja seveda moral soočiti s problematiko

¹⁴ Golec, Poti in stranpoti, str. 513–516.

slovenske manjšine na Koroškem. Njegova vloga politika in odnos do Slovencev še nista raziskana.¹⁵

Politikova teta, Angela Sterger, se je omožila v glasbeno družino in postala mati znanega štajerskega skladatelja Rudolfa von Weis-Ostborna (1876–1962). Ta je večidel živel in ustvarjal v rodnem Gradcu, med letoma 1913 in 1919 pa je vodil nemško usmerjeno Filharmonično družbo v Ljubljani. Po razpadu monarhije ni ne hotel ne mogel ostati za krmilom ugledne ustanove, ki so jo kmalu zatem razpustili.¹⁶ Njegov starejši brat, odvetnik Friedrich von Weis-Ostborn (1869–1922), šteje danes za ustanovitelja »Südmärkische Volksbank« v Gradcu, finančne opore nemško-nacionalne organizacije Südmärk.¹⁷ Prav Friedrichov edini sin Friedrich ml. (1896–1978) je ugotovil svojo genealoško zvezo z Valvasorjem, vendar védenje o tem nikoli ni doseglo nečaka, že omenjenega sodnika dr. Bruna Brandstetterja (1893–1994). Ironija usode, kajti Brandstetter, edini Valvasorjev potomec, ki je doživel stoletnico, se je po upokojitvi zelo veliko ukvarjal z zgodovino in domoznanstvom, med drugim temeljito raziskoval gradove svojega sorodstva in pri tem veliko uporabljal Valvasorjevo *Slavo vojvodine Kranjske*.¹⁸ Tako kot številni drugi starejši Gradčani pa ni po 2. svetovni vojni nikoli več prestopil avstrijsko-jugoslovanske meje.¹⁹

Tretja rodbinska veja, vitezi Gadolla, se je v Gradec leta 1862 priselila zadnja.²⁰ Polovica današnjega Valvasorjevega potomstva izvira od Franca viteza Gadolle (1797–1866), ki je v Gradcu preživel samo zadnja štiri leta, sicer pa vse življenje kot graščak na širšem območju Celja. Zadnji dve desetletji se je intenzivno ukvarjal z domoznanstvom in zapustil bogat, žal, neobjavljen opus, shranjen v Štajerskem deželnem arhivu. Ta »mali štajerski Valvasor« je izšel iz graščine Blagovna, kjer je v njegovih mla-

¹⁵ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (2. del), str. 364–365.

¹⁶ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 61–66; isti, Glasbena ustvarjalnost, str. 46–51.

¹⁷ Ugotovitev o dr. Friedrichu von Weis-Ostbornu kot ustanovitelju »Südmärkische Volksbank« še ni bila objavljena. Podatek je povzet po: <http://de.wikipedia.org/wiki/Weis-Ostborn> (dec. 2013). V temeljni literaturi o ustanovitvi banke leta 1899 je malo imen in tako tudi njegovega ne najdemo (Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten*, str. 131–135). Za pomoč se iskreno zahvaljujem prof. dr. Reinholdu in dr. Reinhardu Reimannu iz Gradca.

¹⁸ Golec, Poti in stranpoti, str. 520–521; isti, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 96–97. – Bibliografijo B. Brandstetterja gl. v: Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre!, str. 134–135; <http://literatur.stmk.gv.at:8892/PSI/redirect.psi> (feb. 2014).

¹⁹ Informator dr. Herwig Brandstetter, 10. 1. 2014. – Dr. Bruno Brandstetter je leta 1945 izgubil službo, ker je med 2. svetovno vojno sedel v nekem političnem senatu višjega deželnega sodišča v Gradcu, in se je lahko vrnil v sodniško službo leta 1952 (Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre!, str. 134).

²⁰ O Gadollovi rodbinski veji: Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 47–75.

dih letih v intelektualnem ozračju neizmerno užival kot gost nadvojvoda Janez Habsburški (Erzherzog Johann) in kjer sta se spoznala oče in mati skladateljev Ipavcev. V televizijski nadaljevanki o Ipavcih iz leta 1976 je ena od vlog pripadla tudi vitezu Francu, čigar resnične upodobitve, žal, ne poznamo. Franc je vedel, da izvira iz Valvasorjevega rodu, ni pa mogel ugotoviti, kako natanko je v sorodu s polihistorjem Janezom Vajkardom. Zelo se je zanimal za izvor slovenskih toponimov in sodeloval z nemškimi in slovenskimi štajerskimi raziskovalci, kot so bili Georg Göth, Ignac Orožen, Rudolf Puff in Davorin Trstenjak, zadnji kot Gadollov svetovalec za slovensko etimologijo.²¹ Po Gadollovi smrti leta 1866 v Gradcu so družinski prihranki hitro kopneli in vdovi s šestimi otroki ni ostalo veliko več kot plemiški naslov. Dve hčerki sta postali učiteljici (ena je z družino nazadnje živela v Mariboru), en sin, Franc ml., mestni uradnik, čigar vodnik po graških ulicah (1912) je v uporabi še danes, dva sinova pa častnika. Iz te rodbinske veje je izšla vrsta častnikov različnih armad in v obeh svetovnih vojnah je Gadollova rodbina plačala visok krvni davek.²²

Zanimiva je zgodba družine najstarejšega Frančevega sina Klemensa (1847–1919), konjeniškega stotnika, ki se je malo pred upokojitvijo oženil s Poljakinjo iz Galicije in nato do smrti živel z družino v Gradcu. V tej monarhistično usmerjeni družini so namreč ohranjali znanje slovenščine in zavest o spodnještajerskem izvoru. Klemensovi trije v Gradcu živeči sinovi, rojeni na prelomu iz 19. v 20. stoletje, so imeli precej različne usode.²³ Najstarejši Othmar (1895–1938), policijski uradnik, je že marca 1938 postal žrtev nacistov, to pa so javnosti sicer prikrili. Najmlajšega Johanna-Hansa (1907–1991), edinega, ki je preživel 2. svetovno vojno, je še prej potegnil val nove ideologije, a je nato razmeroma srečno prebil vojni čas brez partijske izkaznice, zaposlen pri tehniški službi in med drugim dejaven na slovenskem Štajerskem.²⁴ Srednji brat Josef Gadolla (1897–1945), poklicni častnik avstro-ogrske, nato avstrijske in nazadnje nemške armade, je danes v Gradcu vse bolj znana osebnost. Med 2. svetovno vojno je kot

²¹ Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor«, str. 23–78.

²² Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 60–65.

²³ O Klemensu (1847–1919), njegovih treh graških sinovih – Othmarju (1895–1938), Josefu (1897–1945) in Hansu (1907–1991) ter o četrtem sinu Francu (1898–1945), ki je živel v Budimpešti in bil častnik avstro-ogrske, madžarske in nemške vojske, gl. Golec, Vojaška in častniška komponenta, str. 227–228, 235–238.

²⁴ Hansa Gadollo so še nekaj let po vojni (1947–49) v Avstriji celo sodno preganjali in za krajši čas priprli, ker naj bi pripadal neki podtalni neonacistični organizaciji, a so ga slednjič oprostili obtožb (Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (2000), str. 9; Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 65–66).

nezanesljiv pristal na stranskem tiru, nato pa se je spomladi 1945 znašel na prvi frontni črti v vlogi poveljnika vzhodnonemškega mesta Gotha. Oba njegova poskusa, da bi mesto izročil ameriški vojski in preprečil nadaljnje bombardiranje, sta spodletela, Josefa so pred nemškim naglim sodiščem obsodili na smrt in ga 5. aprila 1945 usmrtili. V Gothi so ga kmalu nato poimenovali »rešitelj mesta Gotha«, medtem ko ga je Avstrija začela odkrivati kot človekoljuba in protinacista šele s polstoletno zamudo. Od leta 1997 ima v graškem predmestju Puntigam ulico, leta 2012 je bil kot prvi Štajerec razglašen za mučenca Katoliške cerkve, leta 2013 pa so mu na Münzgrabnu odkrili spomenik, kopijo spominskega obeležja, ki stoji v Gothi.²⁵

Slika 2: Hči Inge (1926–1999) in oče Josef Gadolla (1897–1945) leta 1944 v Gothi (last: Egon Ehrlich, polk. v. p., Dunaj).

Zelo veliko je za priznanje Gadollovega dela naredil njegov sorodnik, v Gradcu rojeni in na Dunaju živeči upokojeni polkovnik Egon Ehrlich (1931), ki je poskrbel tudi za raziskavo o Gadollovih prednikih na slovenskem Štajerskem. Raziskovanje Valvasorjevega potomstva je pozneje razkrilo, da sta pri dejavnostih ob obeleževanju spomina na Josefa Gadollo sodelovala dva Valvasorjeva potomca, rojena Gradčana in prijatelja, ki ni sta vedela ne za Valvasorja ne za medsebojno daljno sorodstvo. Poleg pol-

²⁵ Literatura o Josefu Gadolli: Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla* (1999); isti, *Josef Ritter von Gadolla* (2000); Ehrlich – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*; Raschke, *Josef Ritter von Gadolla*; Ehrlich – Hoy – Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*.

kovnika Ehrlicha je to še dr. Herwig Brandstetter (1929), sin omenjenega domoznanca Bruna iz druge, Resingenove rodbinske veje.

Podpolkovnik Josef Gadolla, sin spodnještajerskega očeta in poljske matere, je bil znan po svoji naklonjenosti do Slovanov. V avstro-ogrski vojski se je naučil hrvaščine, poročil se je z Ljubljancanko iz mešanega zakona in v družini spodbujal znanje slovenščine. Njegova edinka Ingeborg – Inge, rojena leta 1926 v Strassu – odraščala je v Gradcu –, je tako zadnja Valvasorjeva potomka, ki je še znala slovensko. Bila je torej druga že v nemškem okolju rojena generacija z znanjem slovenščine. Umrla je leta 1999 v Avstraliji, celih 137 let po preselitvi družine Gadolla s slovenske Štajerske v deželno prestolnico. Slovenska beseda je med Valvasorjevimi graškimi potomci utihnila sicer že leta 1950, ko se je Inge za vedno preselila na oddaljeno celino.²⁶

Toda dva Valvasorjeva potomca, oba Gradčana, sta leta 2010 spet spregovorila slovensko – polkovnik Egon Ehrlich iz Gadollove rodbinske veje in psihiater dr. Franz Alfons Mahnert iz Resingenove. Na odprtju mestnega muzeja v Krškem, kjer je Valvasor leta 1693 umrl, sta prisotne nagovorila v njegovem maternem »kranjskem jeziku«.²⁷ Kar nekaj novoodkritih Valvasorjevih potomcev, predvsem z območja Gradca, pa je v zadnjih letih tudi po večkrat obiskalo Slovenijo in kraje, povezane s svojim znamenitim prednikom.

Polihistorjevi graški 'praprapra...vnuki' so danes tudi geografsko najbližji slovenskemu prostoru. Do prve svetovne vojne je na slovenskih tleh sicer vedno prebivala vsaj peščica Valvasorjevih potomcev,²⁸ med njimi zadnji do leta 1941, ko so ga odvedli v smrt. Mariborski Nmec Karl Mayer (1890–1941) je bil bratranec častnika Josefa Gadolle, vendar vest o njegovi končni usodi ni več dosegla graških sorodnikov. Karl se je rodil v učiteljski družini v majhnem kraju Zgornji Osek/Oberhaag na današnji avstrijsko-slovenski meji očetu Karlu iz Maribora in materi Elise pl. Gadolla (1861–1923), ki se je prav tako rodila še na slovenskem Štajerskem, v očetovi graščini Turn pri Škalah, odraščala in omožila pa se je v Gradcu. Karlovi starši so nato poučevali na nemški ljudski šoli v Studencih pri Mariboru, oče do leta 1919, Karl pa je po končani mariborski gimnaziji postal železniški uradnik. Za družino Mayer je bila v več pogledih usodna prva svetovna vojna, v kateri so na soški fronti izgubili drugega sina, gimnazijca

²⁶ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 94.

²⁷ Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo (3. del), str. 78.

²⁸ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 52.

Hermana (1898–1917), medtem ko si Karl ni nikoli opomogel od posledic strela v glavo, ki ga je dobil na ruskem bojišču. Njegovo psihično stanje, zaradi katerega so ga zgodaj upokojili, se je po materini smrti še poslabšalo. Zadnjih dvanajst let, od leta 1929 dalje, je razen nekaj mesecev preživel v umobolnicah. Junija 1941 so ga iz zavoda v Novem Celju deportirali v Hartheim pri Linzu, kjer je postal žrtev nacistične evtanazije.

Nesrečni Karl Mayer je bil »mariborski original«, ki je za silo govoril slovensko, se navduševal nad gledališčem in koncerti in imel veliko znancev med mariborskimi Slovenci, med drugim zdravnika dr. Karla Ipavca (1878–1962), sina skladatelja Gustava in prav tako velikega ljubitelja gledališča. Mayerjevo socialno omrežje in osebnostni profil bi ostala neznanka, če se ne bi ohranila njegova neoddana korespondenca, napisana v letih 1924 in 1925 v ljubljanski umobolnici na Studencu. Karl Mayer, zadnji Valvasorjev potomec, ki je živel na slovenskih tleh, skoraj gotovo ni vedel za znamenitega prednika, toda z Janezom Vajkardom ga vsaj simbolno povezuje več stvari. Prvič, v smrt so ga odvedli leta 1941, natanko tristo let po polihistorjevem rojstvu. Drugič, tako kot za Valvasorja tudi zanj najverjetneje nikoli ne bomo izvedeli ne točnega dneva smrti ne kraja pokopa. In končno, njegovo zadnje civilno bivališče v Mariboru je leta 1934 nosilo nadvse pomenljiv naslov: Valvazorjeva ulica 36 (!).²⁹

Slika 3: Hiša v Ulici Moša Pijada 36, prej Valvazorjeva ulica 36, kjer je Karl Mayer v Mariboru nazadnje prebival, kratek čas na pragu pomladi 1934 (foto: B. Golec, julij 2009).

²⁹ Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause«, str. 72–92; isti, Glasbena ustvarjalnost, str. 43–44.

Valvasorjevi mariborski potomci, štiričlanska družina Mayer, so bili pravzaprav samo veja graškega potomstva, Maribor pa je v luči polihistorjevega potomstva in njegovega odnosa do slovenstva težko primerjati z Gradcem. Mayerjevi so se namreč leta 1918 znašli v drugačnem okolju od svojega graškega sorodstva – kot pripadniki nemške manjšine v mladi jugoslovanski državi, v mestu, ki je začelo tudi navzven vse bolj kazati svoj slovenski obraz.

Končno kaže omeniti, da so bili Valvasorjevi potomci in sorodniki epizodno povezani z Mariborom vse od srede 18. stoletja do druge svetovne vojne. Po naključju je leta 1761 tu umrl polihistorjev pranečak Karel Jožef baron Valvasor (1708/10–1761), pokopan na lastno željo v mestni župnijski cerkvi.³⁰ Ker ni imel moških potomcev, je z njegovo smrtjo ugasnilo še zadnje upanje, da se bo Valvasorjevo rodbinsko ime nadaljevalo.³¹ Četrto stoletja pozneje je dve leti (1787–89) obiskoval mariborsko gimnazijo polihistorjev prapravnuk Franc Ksaver baron Dienersperg (1773–1846),³² čigar spominom dolgujemo dragoceno védenje o odnosih v družini njegovega avtoritativnega očeta Avgušтина, skupnega prednika vseh danes živečih Valvasorjevih potomcev. In ne nazadnje sta v Mariboru preživljala del svoje vojaščine dva Gradčana, med prvo svetovno vojno večkrat omenjeni dr. Bruno Brandstetter (1893–1994) in med drugo njegov sin dr. Walter Brandstetter (1924–2014).³³

VIRI IN LITERATURA

Arhivski viri

KLA = Kärntner Landesarchiv, Klagenfurt: KLA 73, Landgerichts Klagenfurt Testamente: Fasz. 56.

NŠAM = Nadškofijski arhiv Maribor: Matične knjige, Maribor – Sv. Janez Krstnik, M 1664–1762.

³⁰ NŠAM, Matične knjige, Maribor–Sv. Janez Krstnik, M 1664–1762, pag. 337; prim. Radics, Valvasorjev rod, str. 113. – Oporoka: KLA, KLA 73, Landgerichts Klagenfurt Testamente, Fasz. 56, 1761, No. 15, 5. 4. 1761.

³¹ Golec, »Kontesa« Fanny (v tisku); prim. Radics, *Johann Weikhard*, str. 345.

³² Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, str. 29.

³³ Golec, Vojaška in častniška komponenta, str. 230–231. – V nemški vermaht mobilizirani gimnazijec Walter Brandstetter ni kazal posebnega navdušenja nad vojsko in je že spomladi 1943 na afriškem bojišču v Tunisu padel v britansko vojno ujetništvo. Zanimivo je njegovo pričevanje družini, kako je leta 1942 kot vojak v Mariboru povsem sam in brezskrbno hodil na sprehode po Pohorju (informator dr. Herwig Brandstetter, 2. 4. 2013).

Literatura

[Anonimus], Südmarkische Volksbank und Spargenossenschaft für die Alpenländer in Graz. V: *Südmark-Kalender auf das Jahr 1901. Ein Jahrbuch für Stadt und Land*. Graz, [1901], str. 131–135.

Egon Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla. Retter von Gotha 1945*. 1. Auflage. Wien, 1999.

Egon Ehrlich, *Josef Ritter von Gadolla. Ein österreichisches Offiziersleben in der k. u. k. Armee, im Bundesheer und der Wehrmacht*. 2. verbesserte und erweiterte Auflage. Wien, 2000.

Egon Ehrlich, Matthias Hoy, Helga Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. 3. erweiterte Auflage. Wien, 2013.

Egon Ehrlich, Helga Raschke, *Erinnerungen an Josef Ritter von Gadolla*. Wien, 2003.

Boris Golec, »Der Hudič ist hier zu Hause« – med uboštvom, glasbo, portreti neznanih prednikov, shizofrenijo in evtanazijo. Usode zadnjih Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja in njihova kulturno-umetnostna zapuščina. *Zgodovina za vse XVII* (2010), št. 1, str. 51–100.

Boris Golec, Glasbena ustvarjalnost in poustvarjalnost Valvasorjevih potomcev na Slovenskem v 19. in prvi polovici 20. stoletja. *De musica disserenda VIII* (2012), št. 2, str. 33–55.

Boris Golec, »Kontesa« Fanny – skica pozabljene romanopiske. »Nomen est omen«: rojena kot baronica Valvasor, hči grofice Christalnigg, soproga Carla Morellija, življenjska sopotnica Petra Nisitea. *Zgodovina za vse XXII* (2015) (v tisku).

Boris Golec, Poti in stranpoti Valvasorjevih potomcev z velenjskega gradu. Kdaj arhivski viri (ne) lažejo? *Arhivi 34* (2011), št. 2, str. 497–524.

Boris Golec, Pozabljeni »mali štajerski Valvasor« – polihistorjev potomec Franc vitez Gadolla (1797–1866). *Kronika 60* (2012), št. 1, str. 23–78.

Boris Golec, Trpljenje »celjskega Wertherja«, tosvetne skrbi njegovega sina in uvod v zaton njunega rodu. Spomini dveh Valvasorjevih potomcev baronov Dienerspergov s Celjskega. *Zgodovina za vse XVIII* (2011), št. 1, str. 15–67.

Boris Golec, Valvasorjev izvor, družina in mladost – stare neznanke v novi luči (1. del). *Kronika 61* (2013), št. 1, str. 5–66; (2. del). *Kronika 61* (2013), št. 2, str. 217–272.

Boris Golec, Valvasorjevo neznano potomstvo do današnjih dni (1. del). *Zgodovinski časopis 62* (2008), št. 3–4, str. 351–383; (2. del). *Zgodovinski časopis 65* (2011), št. 3–4, str. 292–373; (3. del). *Zgodovinski časopis 66* (2012), št. 1–2, str. 46–114.

Boris Golec, Vojaška in častniška komponenta pri potomcih polihistorja Janeza Vajkarda Valvasorja (1641–1693) do danes. Zgodba neke razvejane slovensko-avstrijske plemiške rodbine. V: *Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti*. Ur. Darja Mihelič, Matjaž Bizjak. Ljubljana, 2011, str. 205–242.

Walter Neunteufl, Dr. Bruno Brandstetter – 100 Jahre! *Blätter für Heimatkunde 67* (1993), str. 134–135.

Friedrich Pock, *Grenzwacht im Südosten. Ein halbes Jahrhundert Südmark*. Graz–Wien–Leipzig, 1940.

Helga Raschke, *Josef Ritter von Gadolla und die letzten Kriegstage in Gotha*. 1. Auflage. Gotha, 2007.

P.[eter] von Radics, *Johann Weikhard Freiherr von Valvasor (geb. 1641, gest. 1693). Mit 5 Porträts und 15 anderen Abbildungen samt Anhang, Nachtrag und der Genealogie der Familie Valvasor*. Laibach, 1910.

P.[eter] pl. Radics, Valvazorjev rod na Spodnjem Štajerskem. *Narodni ilustrovani koledar* 11 (1899). Ljubljana, [1899], str. 103–114.

Branko Reisp, *Kranjski polihistor Janez Vajkard Valvasor*. Ljubljana, 1983.

Elektronski viri

<http://de.wikipedia.org/wiki/Weis-Ostborn> (dostopno decembra 2013).

<http://literatur.stmk.gv.at:8892/PSI/redirect.psi> (dostopno februarja 2014).

Informator

Dr. Herwig Brandstetter (1929), Gratkorn pri Gradcu.

JANEZ VAJKARD VALVASOR'S OFFSPRING IN GRAZ AND MARIBOR AND THEIR ATTITUDE TOWARDS THE SLOVENEHOOD

Summary

Almost all of the recently discovered offspring of Janez Vajkard Valvasor (1641-1693), a polyhistor from Kranj, moved from the Slovene Styria to the provincial capital Graz (Austria) in the middle of the 19th century (between 1835 and 1862). From Graz they moved to three different continents. The majority of the offspring still had their royal titles until the end of the Habsburg Monarchy, they belonged to different social classes from impoverished landlords to industrial bourgeoisie and intellectuals, officials, and officers. The treatise presents their attitude towards the Slovenehood, which was more determined by other factors than by the consciousness of their origin (they totally forgot their blood relations to Valvasor). The Slovenehood is meant in the broadest sense of the word, like the attitude towards the language, culture, country, the Slovene space and lastly in the sense of national consciousness.

The attitude of Valvasor's offspring in Graz towards the Slovenes and the Slovenehood can, under circumstances, be seen as the attitude of the Graz social elite and the blue-blooded middle class. Among the offspring one can, for example, find a supposedly Slovene national conscious family of the lawyer Franz Sterger from the third quarter of the 19th century and later on German nationalist-oriented individuals. In the 20th century there is a family of the anti-Nazi oriented officer Josef Gadolla, who later on became the Nazi victim. Josef Gadolla was able to teach his daughter Ingeborg, who was the third generation living in Graz, Slovene. The Slovene language went silent within Valvasor's offspring in Graz in 1950, when Ingeborg Gadolla – the last one who could speak Slovene, migrated to Australia. In the 19th century there were two branches of the polyhistor's offspring that were connected with composers from the Ipavec family; one way or another they were connected with Benjamin Ipavec, who lived and created in Graz. The Weis-Ostborn

– Brandstetter family had a vivid memory (recorded in 1988) of Angela Sterger's performance in a public concert that took place in Ljubljana in 1865, where she sang Ipavec's Slovene songs. Due to the recent findings on Valvasor as ancestor his offspring from Graz are again connected with Slovenia.

Valvasor's offspring are incomparably less connected with Maribor, where his last offspring in Slovenia, a Maribor German Karl Mayer (1890–1941), used to live. He came from a teacher's family that moved to the city on Drava at the beginning of the 20th century. He returned from the World War I as a war invalid and mentally ill. He spent his last twenty years almost entirely in mental hospitals and was in June 1941 deported from an institution in Novo Celje to Hartheim near Linz, where he became victim of Nazi euthanasia. The unfortunate Karl Mayer was a "Maribor original", who barely spoke Slovene, who was a theatre and concert fan and who had a lot of acquaintance among Maribor Slovenes. His last civil home was in Maribor (1934) and had a very meaningful address: Valvasor's street (Valvazorjeva ulica) 36 (!).

DIE NACHKOMMEN JANEZ VAJKARD VALVASORS/ JOHANN WEICHARD VALVASORS IN GRAZ UND MARIBOR/MARBURG UND IHR VERHÄLTNIS ZUM SLOWENENTUM

Zusammenfassung

Fast die ganze Nachkommenschaft des Krainer Polyhistor Janecz Vajkard Valvasor/Johann Weichard Valvasor (1641–1693) siedelte in der Mitte des 19. Jahrhunderts (zwischen 1835 und 1862) von der slowenischen Steiermark in die Landeshauptstadt Graz um, von wo sie sich dann in der ganzen Welt zerstreute. Bis Ende der Habsburger Monarchie behielten die meisten Nachkommen noch ihre Adelstitel, sie gehörten verschiedenen Gesellschaftsschichten an, von heruntergekommenen ehemaligen Grundherren bis zum aufsteigenden Industriebürgertum, Intellektuellen, Beamten und Offizieren. Die Abhandlung behandelt ihr Verhältnis zum Slowenentum, das viel mehr von anderen Faktoren bedingt wurde als von ihrem Herkunftsbewusstsein (sie vergasen ihre verwandtschaftliche Bande mit Valvasor). Das Slowenentum wird im weitesten Sinne des Wortes gesehen, d.h. als die Beziehung zur Sprache, zur Kultur, zum Land, zum slowenischen Raum und erst an der letzten Stelle im Sinne des Nationalbewusstseins.

Die Anschauung der Valvasor Grazer Nachkommen von den Slowenen und dem Slowenentum könnte bedingt als die Anschauung der Grazer Gesellschaftselite und der „blaublutigen“ Mittelschicht bezeichnet werden. Unter den Nachkommen finden wir z. B.: in dem dritten Quartal des 19. Jahrhunderts die vermutlich slowenisch nationalbewusste Familie des Anwalts Franz Sterger, später auch deutsch nationalbewusste Personen. Im 20. Jahrhundert weckt die Familie des antinazistisch orientierten Offiziers Josef Gadolla die Aufmerksamkeit. Josef Gadolla, der zuletzt den Nazis zum Opfer gefallen war, lehrte seine Tochter Ingeborg, die zu der dritten in Graz lebenden Generation gehörte, Slowenisch. Die slowenische Sprache verstummte unter den Valvasor Grazer Nachkommen im Jahr 1950, als Ingeborg Gadolla, die letzte, die noch slowenisch sprach, nach Australien auswanderte. Im 19. Jahrhundert waren zwei Zweige der Polyhistor Nachkommenschaft mit den Komponisten Ipavec verbunden, in einer gewissen Weise immer mit Benjamin, der in Graz lebte und schaffte. In der Familie Weis-Ostborn-Brandstetter pflegte man jahrelang die Überlieferung (im Jahr 1988 aufgeschrieben) von dem Auftritt der Angela Sterger, die 1865 bei einem öffentlichen Konzert in Ljubljana/Laibach slowenische Lieder von Ipavec sang. In den letzten Jahren verbinden die Recherchen über Valvasor als Ahnen seine Nachkommen aus Graz wieder mit Slowenien.

Unvergleichbar weniger waren die Nachkommen Valvasors mit Maribor/Marburg verbunden. In Maribor/Marburg lebte auch sein letzter Nachkommen in Slowenien, der Mariborer/Marburger Deutsche Karl Mayer (1890–1941). Er stammte aus einer Lehrerfamilie, die Anfang des 20. Jahrhunderts in die Stadt an der Drava/Drau kam. Aus dem Ersten Weltkrieg kehrte er als Invalide und psychisch krank zurück. Seine letzten zwanzig Jahre verbrachte er meistens in Nervenkliniken und war im Juni 1941 aus einer Anstalt in Novo Celje nach Hartheim bei Linz deportiert, wo er der Nazi-Euthanasie zu Opfer wurde. Der unglückliche Karl Mayer war ein „Mariborer/Marburger Original“, er konnte noch ein wenig Slowenisch, er war vom Theater und Konzerten begeistert und hatte unter den Mariborer/Marburger Slowenen viele Bekannte. Seine letzte Privatbleibe in Maribor (1934) hatte eine bedeutsame Adresse, und zwar Valvazorjeva ulica/Valvasor Strasse 36 (!).